

Gadîr-i Hum, Şîr dünyasının 18 Zilhicce'de coşku ile kutladığı bir bayramdır. Büveyhîler'den Muizzüddeve Ahmed b. Büveyh 352'de (963) Irak'ta, Fâtımîler'den Muizzüddeve-Lidîfillâh 362'de (973) Mısır'da bu günü resmî bayram ilân etmişlerdir. 18 Zilhicce, günümüzde de halk tarafından İran'da, her biri Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ı temsil eden içleri balla doldurulmuş üç çöreğin bıçaklanması suretiyle kutlanır. Onlara göre bal üç halifenin kanını sembolize eder. 18 Zilhicce Nusayrîler tarafından da son derece önemli bir bayram kabul edilir (E² [İng.], II, 994).

BİBLİYOGRAFYA:

Wensinck, *el-Mu'cem*, "velî", "mevlâ" md.leri; M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "velî", "mevlâ" md.leri; *Müsned*, I, 84, 118, 119, 152; III, 14, 17, 26, 59; IV, 281, 367, 370, 371; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 36, 37; İbn Mâce, "Mu'kad-dime", 11; Tirmizî, "Menâkıb", 19, 20; Ya'kübî, *Kitâbu'l-Büldân* (Âyeti), s. 94; a.m.f., *Târîh*, II, 102; İbn Kuteybe, *Te'vîlü muhtelifi'l-âbidîn* (nşr. M. Zührî en-Neccâr), Kahire 1386/1966, s. 42; Nesâî, *Kitâbü Haşâ'isi emîri'l-mü'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib* (nşr. Ebû İshak el-Huveynî el-Eserî), Beyrut 1407/1987, s. 38; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 109-111; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avâşım* (İstanbulî), s. 183-186, 196; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, V, 228-229; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb*, XII, 48-49; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 35-36, 471; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, Beyrut 1980, V, 208-214; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, s. 169; İbn Hamza el-Hüseynî, *el-Beyân ve'l-târîf*, Halep 1329, II, 230; Meclîsî, *Bihârü'l-envâr*, Beyrut 1403/1983, XXIII, 113-118; Şerefeddin el-Müsevî, *Kitâbü'l-Mürâca'ât*, Necef 1963, s. 202-233; İbrâhim el-Müsevî ez-Zencânî, *'Akâ'idü'l-İmâmîyyeti'l-İsnâ'şerîyye*, Beyrut 1973, s. 90-91; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Muhtasarü't-Tuhfetü'l-İsnâ'şerîyye li-Abdülazîz ed-Dihlevî*, İstanbul 1396/1976, s. 161; A'yanü's-Şî'a, I, 290-292; I. Goldzîher, *el-'Akide ve's-şer'â fi'l-İslâm* (trc. M. Yüsuf Mûsâ v.dğr.), Kahire, ts., s. 227; Abdülhüseyn Ahmed en-Necefi, *el-Gadîr fi'l-Kitâbi ve's-sünne ve'l-edeb*, Beyrut 1983, I-XI; Abdülmün'im Sultan, *el-Müctema'u'l-Mısrî fi'l-'aşrî'l-Fâtımî*, Kahire 1985, s. 157-158; Ethem Ruhi Fiğlalı, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşılık*, İstanbul 1990, s. 249-252; H. Laoust, "Le Role de Ali dans le sira chiite", *REI*, XXX (1962), s. 25-26; Cemal Sofuoğlu, "Gadîr-i Hum Meselesi", *ACÜFD*, XXVI (1983), s. 461-470; S. M. Cevâd eş-Şübeyrî, "el-Gadîr fi hadîsi't-tâhira", *Tür-râşûnâ*, sy. 21, Kum 1410, s. 12-100; Abdülâzîz M. b. es-Siddîk, "Hadîşü'l-Gadîr mütevâtir 'ale'd-derecat", *Mihricânü'l-İmâm 'Alî*, I. (Tebliğler), s. 37-46; Fr. Buhl, "Gadîrülhum", *IA*, IV, 705-706; L. Veccia Vaglieri, "*Ghadîr Khumm*", *EI²* (İng.), II, 993-994.

ETHEM RUHİ FİĞLALI

GAFFÂR

(bk. GAFÜR).

GAFFÂRİ

(غفاری)

Ahmed b. Muhammed-i Gaffârî-i Kazvînî (ö. 975/1567)

İranlı edip ve tarihçi.

Muhtemelen 900 (1494-95) yılında Kazvin'de doğdu. VII. (XIII.) yüzyıldan beri tanınan münevver bir aileye mensuptur. Ünlü Şâfiî fakihî ve *el-Hâvi's-şâgîr* müellifi Abdülgaffâr b. Abdülkerîm el-Kazvînî (ö. 665/1266) onun atalarındandı. Gaffârî nisbesini Abdülgaffâr'dan alır. Bazı âlimler, Gaffârî ailesinin sahâbeden Ebû Zer el-Gifârî'den geldiğini ileri sürerek nisbeyi Gifârî şeklinde kaydetmişlerdir. Aslen Sâveli olan ailesinin Gaffârî'den en az 300 yıl önce Kazvin'e gelip yerleştiği anlaşılmaktadır. Zira VII. (XIII.) yüzyıldan itibaren bu aileden Kazvîn nisbesini taşıyan beş kişi Kazvin'de kadılık görevinde bulunmuştur.

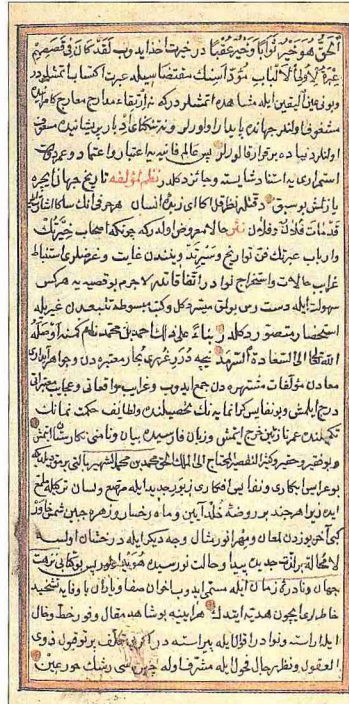
Gaffârî'nin aynı zamanda şair olan ve şiirlerinde Visâlî mahlasını kullanan babası Muhammed Rey'de kadı olup Safevî şehzadelerinden Mirza Şah Hüseyin ile münasebeti vardı. Çocukluk ve öğrenim dönemleri hakkında bilgi bulunmayan Gaffârî'nin eserleri ve üstlendiği görevlerden çok iyi bir tahsil gördüğü anlaşılmaktadır. Gaffârî de babası gibi kadılık yapmış ve yine onun gibi Safevî hükümdar ve şehzadeleriyle yakın ilişkiler içinde olmuştur. Kâşân'a yaptığı bir seya-

hatte meşhur şair Muhteşem-i Kâşânî ile tanıştı. Hayatının sonuna doğru hac farzasını ifa etti ve dönüşte Deybül'e (Hindistan) gitti. Hintliler arasındaki şöhretine bakarak onun burada bir süre kaldığı söylenebilir. Deybül'de vefat eden Gaffârî'nin bazı kaynaklarda 905 (1499) veya 965 (1557) yılında öldüğü zikredilirse de bu doğru değildir. Zira eserlerinden birini 959'da (1552), diğerini de 972'de (1565) tamamlamıştır.

Hint tezkirecilerinden bir kısmının Hint âlimlerinden saydığı Gaffârî'yi çağdaşları ve daha sonraki dönemde yaşayanları iyi bir edebiyatçı, âlim, hattat ve münşî olarak överler; ancak onun şiirlerinden sadece bir beyit naklediler.

Eserleri. 1. *Nigârîstân* (*Târîh-i Nigârîstân*). 959'da (1552) tamamlayıp Şah I. Tahmasb'a ithaf ettiği bu eser bazı tarihî hikâye ve olayları ihtiva eder. Altıparmak Mehmed Efendi kitabı *Nüzhet-i Cihân ve Nâdire-i Zamân* (*Nigârîstân Tercümesi*) adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 773; Yenicami, nr. 907). *Nigârîstân* 1829 ve 1859'da Bombay'da basılmış, ayrıca Murtaza Müderris-i Gîlânî tarafından *Târîh-i Nigârîstân* adıyla neşredilmiştir (Tahran 1404). 2. *Cihânârâ*. *Nüsaḥ-i Cihânârâ* olarak da bilinen bu eser, İslâm öncesi dönemden 972 (1565) yılına kadar gelen muhtasar bir umumi tarih olup bir "unvan" ve üç "nüsaḥ"tan ibarettir. Unvanda dünyanın ya-

Gaffârî'ye ait *Nigârîstân* adlı eserinin *Nüzhet-i Cihân ve Nâdire-i Zamân* adlı Türkçe tercümesinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 773)

ratılışından ve peygamberlikten, birinci nüsahta peygamberler ve on iki imamdandır, ikincisinde İslâm öncesi ve İslâmî dönemdeki hükümdarlardan, üçüncüsünde ise Safevîler'den bahsedilir. Pîşdâdîler, Keyânîler ve Sâsânîler'le ilgili bölümler İngilizce çevirileriyle birlikte *Epitome of the Ancient History of Persia* adıyla W. Ouseley tarafından Londra'da (1799), Altın Orda ile ilgili bölüm ise Rusça tercümesiyle birlikte *Sbornik materialov* adı altında Leningrad'da (1941) neşredilmiştir. Eserin tamamı Hasan-ı Nerâkî tarafından Tahran'da yayımlanmıştır (1342 hş.).

BİBLİYOGRAFYA :

Gaffârî, *Cihânârâ* (nşr. Hasan-ı Nerâkî), Tahran 1342 hş., s. 4; Sâm Mirza, *Tuĥfe-i Sâmî* (nşr. Rükneddin Hümâyûn-ı Ferruh), Tahran 1346 hş., s. 121; Emin Ahmed-i Râzî, *Heft İklîm*, Tahran, ts. (İntişârât-ı İlmî), III, 178; Bedâünî, *Munteĥabû't-tevârîh*, Kalkûta 1829, III, 185; Lutf Ali Beg, *Âteşkede*, Tahran 1337 hş., s. 228; Siddîk Hasan Han, *Şem'î Encümen*, Kalkûta 1292, s. 57; J. von Hammer, *Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, Vienna 1818, s. 307-309; Rahman Ali Sâhib, *Tezkire-i 'Ulemâ-yı Hind*, Leknev 1914, s. 18; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 114-116; *Neşriyye-i Kitâbhâne-i Merkezî Dânişgâh-ı Tahrân*, Tahran 1339 hş., s. 144, 167; M. Takî Dânişpejuh, *Fihrist-i Nüşahâ-yı Haĥfî-yi Kitâbhâne-i Dânişkede-i Edebiyyât-ı Tahrân*, Tahran 1339 hş., s. 195, 523; Hasan-ı Nerâkî, *Muĥaddime-i Târîh-i Cihânârâ*, Tahran 1343 hş., s. H, Z, D, C, T; H. M. Elliot — J. Dowson, *History of India*, Lahor 1976, II, 504; IV, 298-300; Nefîsî, *Târîh-i Nazm u Neşr*, I, 354; a.mlf., "Gĥaffârî", *El²* (Fr.), II, 1017; Murtazâ Müderrîs-i Gilânî, *Muĥaddime-i Târîh-i Nigârîstân*, Tahran 1404; Cl. Huart, "Gaffârî", *IA*, IV, 706.

SÂDİK SECCÂDİ

GÂFİKİ, Ahmed b. Muhammed

(أحمد بن محمد الغافقي)

Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed
b. Seyyid el-Gâfikî
(ö. 560/1165)

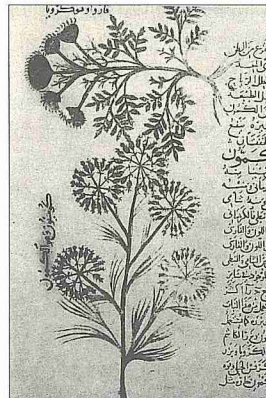
Endülüslü botanik âlimi,
hekim ve eczacı.

Muhtemelen 494 (1100) yılında Kurtuba (Cordoba) yakınlarındaki Gâfik Kalesi'nde doğmuştur. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Devlet büyüklerinin hizmetine girmediği ve mütevazı bir hayat yaşadığı anlaşılan Gâfikî'nin basit ilaçlar alanında iddialı olduğu görülmektedir. Ona göre Ebû Bekir er-Râzî'den kendisi dönemine kadar bu alanda eser verenlerin hemen hepsi büyük yanlışlara düşmüşler ve kaynaklara inme yerine birbirlerinden bilgi aktarma yolunu be-

nimsedikleri için de bu hatalarını sürdürmüşlerdir. İbn Ebû Usaybia onun, yaşadığı dönemde basit ilaçların isim ve özellikleriyle yararlarını en iyi bilen âlim olduğunu söyler (*'Uyûnü'l-enbâ*², s. 500). Bir hekim olarak da gittiği her hastayı şifaya kavuşturup rahatlatığı ifade edilmektedir (İbn Fazlullah el-Ömerî, IX, 313).

Bazı araştırmacıların Gâfikî'yi hemşehrisi, *el-Mürşid fi'l-küh'l*'ün müellifi tabip Muhammed b. Kassûm el-Gâfikî ile karıştırdıkları görülmektedir. Bunlardan G. Sarton, sözü edilen kitabı Ahmed b. Muhammed el-Gâfikî'ye ait olarak gösterirken (*Introduction*, II/1, s. 424) F. Wüstenfeld de adı geçen müellifin Gâfikî'nin babası olabileceğini ileri sürmektedir (*Geschichte der Arabischen Aerzte*, s. 98). VI. (XII.) yüzyılda yaşadığı bilinen Gâfikî'nin klasik kaynaklarda geçmeyen ölüm tarihi, Wüstenfeld ve onu takip eden bazı çağdaş araştırmacılar tarafından 560 (1165) olarak kaydedilmektedir.

Eserleri. Gâfikî'yi üne kavuşturan eseri *el-Edviyetü'l-müfrede* (*el-Câmî' fi't-ıtib fi'l-edviyeti'l-müfrede*) adını taşımaktadır. Müellif eserinin mukaddimesinde önceleri, cahiller tarafından istismar vesilesi yapılır veya art niyetli kiskanç kimselerin eleştirisine uğrar endişesiyle eserinin istinsah edilerek çoğaltılmasını istemediğini, fakat sonradan dostlarının ricası üzerine bunu kabul ettiğini belirtmekte, daha sonra da uyguladığı yöntem hakkında bilgi vermektedir. Yaptığı açıklamaya göre böyle bir eseri kaleme almasının başlıca iki amacı vardır. Birincisi, Dioskorides ve Galen'den itibaren XII. yüzyıla kadar basit ilaçlar alanında yazan hekim, eczacı ve botanikçilerin görüşlerinin esaslı bir özeti verecek ilaçlar konusunda okuyucuyu aydınlatmak, ikincisi de o güne kadar kaynaklarda meçhul kalmış ilaçlar hakkında gerekli açıklamalarda bulunmaktır.

Gâfikî'nin *el-Câmî' fi't-ıtib fi'l-edviyeti'l-müfrede* adlı eserinde kimyonun iki çeşidini gösteren resim (Mcgill University-The Osler Library of Medicine, nr. 7508)

Müellifin meçhul kalmış dediği ilaçlar, adları literatürde Arapça'nın dışındaki bir dille yazılmış olanlardır.

Gâfikî eserini ebced alfabesine göre düzenleyerek her harfi bir bab halinde sunmuş ve her babı da "Kısm fi'l-kelâm ale'l-edviyye" ve "Kısm fi şerhi'l-esmâ" başlıkları altında iki bölüme ayırıp birincide bütün ayrıntılarıyla basit ilaçlar, ikincide ise çeşitli dillerdeki karşılıkları üzerine açıklamalar yapmıştır. Tamamı ele geçmemiş olan kitabın "elif"ten "zây" harfine kadar olan ilk yedi babında, 312'si birinci kısma ve 1546'sı ikinci kısma ait olmak üzere 1858 maddenin yer alması eserin muhtevası hakkında bir fikir vermektedir. Ayrıca Gâfikî, altmışa yakın müellifin çalışmasına göndermeler yaparak bu alandaki birikiminin ne kadar zengin olduğunu ortaya koymuştur. Batılı müelliflerden en çok başvurduğu Dioskorides ile Galen, müslümanlardan ise Ebû Hanîfe ed-Dîneverî ile Ebû Bekir er-Râzî'dir. Daha önceki müelliflerde rastlanmayan bu çok verimli yönü, Gâfikî'nin çağdaşı Sicilyalı İdrîsî'nin de *el-Câmî' li-sıfati eşâtî'n-nebât* adlı eserinde uyguladığı görülmektedir. Ancak bu iki âlimin birbirlerinin çalışmalarından haberdar olduklarına dair elde herhangi bir karîne bulunmamaktadır. Gâfikî'nin tahlil ve tenkide dayalı çalışmasının diğer bir özelliği de başka kaynaklarda yer almayan Endülüs bölgesinin tbbî bitkilerini tanıtmış olmasıdır. Eser ayrıca bol resimlidir ve resimlerin başka kitaplardan kopya edilmediği anlaşılmaktadır.

el-Edviyetü'l-müfrede hakkında Ebû'l-Abbas İbnü'r-Rümiyye (ö. 1239) tarafından yanlışlarını ortaya koymak üzere *et-Tenbîh 'alâ aĥlâti'l-Gâfikî* adlı bir eser kaleme alınmış olmasına rağmen büyük bir üne kavuşmasında ondan yapılan ihtisarların da payı vardır. Halen mevcut iki ayrı ihtisarın biri İbnü'l-İbrî'ye aittir ve *Munteĥabû Kitâbi Câmî' i'l-müfrede li-Aĥmed b. Muĥammed el-Gâfikî* adını taşımaktadır; İbnü'l-İbrî sonradan bunu Süryânîce'ye de çevirmiştir. Diğeri ise ne zaman ve nerede yaşadığı bilinmeyen Ahmed b. Ali b. İbrâhim b. Ebû Cumhürî adlı bir müellife aittir. Bu ihtisarlardan ilkinin "elif"ten "vav" harfine (ebced alfabesinin altıncı harfi) kadar olan ve altı babdan oluşan kısmı İngilizce tercümesiyle birlikte George Sobhy ve Max Meyerhof tarafından dört fasikül halinde yayımlanmıştır (Kahire 1932, 1933, 1938, 1940). Gâfikî'nin çağdaş ilim